

MANUELA CAMELIA SAVA

**EXPERIENȚA ÎNCHISORII POLITICE
ÎN MEMORIALISTICA FEMININĂ**

Foto: Chirac Theo Răzvan
(Celula lui Corneliu Coposu din Închisoarea de la RÂMNICU SĂRAT)

**Cartea este apărută cu sprijinul financiar
al Centrului Cultural „Florica Cristoforeanu”, Râmnicu Sărat**

**Cu mulțumire,
Camelia SAVA**

MANUELA CAMELIA SAVA

**EXPERIENȚA ÎNCHISORII POLITICE
ÎN MEMORIALISTICA FEMININĂ**



Copyright © 2014, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al **Editurii Pro Universitaria**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SAVA, MANUELA CAMELIA

**Experiența închisorii politice în memorialistica
feminină /**

Manuela Camelia Sava. - București : Pro Universitaria, 2014

Bibliogr.

ISBN 978-606-26-0096-9

343.819.7(498):395

ARGUMENT

Ultimii douăzeci de ani au scos la iveală nume noi sau au reconfirmat personalități marcante în cultura română împreună cu operele lor literare ce puteau fi socotite înainte de 1989 drept literatură de sertar; libertatea și democrația, valori câștigate la acest moment istoric de răscruce pentru națiunea română, au permis, printre multe altele, și ilustrarea unui gen nou literar, și anume literatura memorialistică, pe care unii critici și istorici literari o numesc literatură de *frontieră*¹, presupunând valențele ei literare, estetice, alții îi accentuează realismul, catalogând-o literatură *non-fiction* (Alex Ștefănescu²).

Deși jurnalul, memoriile, amintirile, confesiunile sunt cunoscute din cele mai vechi timpuri (*Confesiunile Sf. Augustin*, 397 d. H.), aceste specii literare ale genului memorialistic cunosc o înflorire deosebită în secolul al XIX-lea, iar perioada considerată prolifică în mărturisiri rămâne totuși cea dintre cele Două Războaie Mondiale ale secolului al XX-lea. Scrierile de acest gen urmează să fie publicate în libertatea anilor '90 cu o furie și o patimă uneori explicabile, alteori mai puțin justificate.

Dintre scrierile memorialistice recent apărute, o categorie aparte o reprezintă memorialistica detenției, scrisă în urma experienței carcerale din perioada comunistă pe motive politice, memoriile, jurnalele, amintirile foștilor deținuți politici fiind redactate mult timp după eliberarea din penitenciar a persoanelor în cauză. Nefiind lucrări diaristice, operele memorialistice ale detenției comuniste pot fi puse, totuși, pe aceeași treaptă valorică, estetică sau moralizatoare cu orice alt tip de scriere confesivă, autorii/autoarele lor având același merit ca orice scriitor, același talent narativ cu al celor care scriu, pur și simplu, din impulsul destăinuirii sau al sensibilității estetico-creatoare.

Prin lucrarea noastră ne-am propus ca scop relevarea acelor trăsături comune a literaturii memorialistice post-detenție scrisă de femei care au trăit experiența închisorii în România între anii 1945-1964, acestea fiind atât intelectuale, care au devenit autoare de memorii, cât și simple femei, care au ținut să facă publice suferințele din închisoare prin povestea vieții lor, în urma condamnării primite sau a traumei trăite în deportare. Ne vom putea baza pe analize, paralele, comentarii, comparații de texte, subliniind diferențe sau asemănări între operele memorialistice scrise de femei și operele memorialistice scrise de bărbați, foști deținuți politici, nume sonore în cultura și

¹ Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră*, Editura pentru literatură, București, 1969

² Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1941 – 2000*, Editura Mașina de scris, București, 2005, p. 1094

literatura noastră, plecând de la climatul istoric și social, ca și de la condițiile și motivele comune care stau la baza producerii acestor scrieri.

Având în vedere și noțiunile teoretice care se impun încă de la începutul cercetării noastre, vom încerca să trasăm totodată locul binemeritat al memorialisticii detenției în istoria acestui gen literar, marginalizat, dar, care, paradoxal, stârnește interesul în ultimele două decenii și face subiectul unor studii recente de specialitate. Astfel, am pornit prin a stabili termenii de teorie și critică literară aferenți acestui domeniu de cercetare, fiind necesari în studiul operelor scrise postdetenție, cum ar fi: memorialistică, memorii, jurnal, autobiografie, roman autobiografic, autenticitate, experiență, scriitură feminină versus scriitură masculină.

Capitolul central al lucrării (***Experiența carcerală / deportării în lucrările de memorialistică feminine***) va trata și va încerca să accentueze prin analize aprofundate de text valoarea unor scrieri aparținând unor nume feminine din literatura detenției, dintre care se remarcă Lena Constante (*Evadarea tăcută, Evadarea imposibilă*), Adriana Georgescu (*La început a fost sfârșitul*), Alice Voinescu (*Jurnal*), Annie Bentoiu (*Timpul ce ni s-a dat*), Anița Nandriș-Cudla (*20 de ani în Siberia*), Aspazia Oțel Petrescu (*Doamne, strigat-am!*), Nicole Valéry-Grossu (*Binecuvântată fii, închisoare...*), în ale căror opere vom întâlni fragmente de narațiune, de eseu, de portretistică, descrieri de înaltă ținută literară, fiecare cu stilul sau limbajul său, cu sensibilitatea sa, cu destinul său, arătând tuturor ororile lumii carcerale îmbrăcate în haină literară.

Am avut în vedere anumite teme recurente ale detenției ca boala, frigul, foamea, memoria, timpul, libertatea, moartea, singurătatea, creația estetică, religiozitatea, ca și ironia, umorul negru, autoironia, satira și pamfletul văzute ca paliative ale vieții carcerale, dintre toate acestea remarcându-se imaginea rece, opacă a închisorii din perioada comunistă. Scopul este acela de a reliefa tematica operelor memorialistice ale detenției, autenticitatea și intensitatea celor descrise, acuitatea sentimentelor, senzațiilor, stărilor, chiar și după ce timpul a așezat o patină peste ele, distanța dintre *momentul experienței* propriu-zise și *momentul evocării* nefiind de neglijat.

Totodată, am subliniat meritul memorialiștilor de a scrie o pagină de istorie literară inedită, prin intermediul unor instrumente narative clasice, cum ar fi povestirea, dialogul sau descrierile, monologul interior, divagațiile, explicațiile, digresiunile voite sau nu, urmărind și particularitățile de limbaj, fonetice, morfo-lingvistice sau stilistice ale operelor analizate. Se poate evidenția astfel originalitatea unor scrieri memorialistice ale detenției feminine și nu numai, fiindcă evocarea, subiectivitatea și autenticitatea, la care se adaugă dramatismul unor întâmplări trăite, nu fac altceva decât scoată în relief suferința umană pricinuită de un sistem politic draconic instalat în România imediat după Al Doilea Război Mondial.

Lucrarea de față se încheie cu o concluzie prin care se trage un posibil semnal în vederea includerii acestui gen literar în istorii literare, antologii, dicționare literare,

pentru că deși, pregnantă în ultima vreme, prin reeditări ale unor opere deja consacrate sau prin apariții noi, mărturiile celor care au trecut prin întunericul închisorilor din România comunistă sunt diverse și nu întotdeauna egale ca valoare. Deși literatura carcerală a atras atenția în mod diferit criticilor sau istoricilor literari, aceasta este tratată în ultimele două decenii de nume importante ca Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Alex Ștefănescu, Dan C. Mihăilescu, Eugen Negrici, Mircea Angheliescu, Alexandru Săndulescu; chiar și tineri cercetători și critici literari ca Daniel Cristea Enache, Ion Manolescu sau Diana Vrabie sunt nume afiliate acestui domeniu (istoric și literar deopotrivă), toți cei mai sus amintiți acordându-i importanța cuvenită, iar fenomenul este în plină desfășurare.

Se cuvine să subliniem prin intermediul lucrării noastre că memorialistica femeilor deținute/reținute pe motive politice nu este mai puțin meritorie față de cea a bărbaților deținuți, fiindcă suferința lor este comună cu a lor, lăsând, în urma dramei trăite în închisoare, opera scrisă, care este mai mult decât o mărturie, putând fi considerată operă literară. Trăind și nevoindu-se în tenebrele penitenciarelor, a lagărelor de muncă, aceste femei au consemnat în lucrările lor un model de suferință, un mod de viață într-un un gen de literatură cunoscut doar de cei interesați sau avizați (putând fi considerat pe bună dreptate un gen de *nișă*); condamnând pentru totdeauna un sistem opresiv ce a făcut sute de mii de victime, memorialistica detenției este un gen de literatură care marchează simbolistica suferinței umane la care trebuie să ne raportăm în permanență astăzi (la începutul secolului al XXI-lea), fiindcă libertatea noastră este strâns legată de jertfa lor.

CAPITOLUL I: MEMORIALISTICA - GEN LITERAR?

CÂTEVA NOȚIUNI INTRODUCTIVE

Nu am putea iniția niciun demers de cercetare a unui corp de texte privind experiența carcerală/deportării fără câteva precizări teoretice legate de domeniul de studiu ales. Așadar, pornim la drum cu premisa că este necesară o definiție a memorialisticii, prin conturarea paradigmei generale, fiindu-ne de ajutor în continuare ca diferențiere specifică în analiza memorialisticii feminine a detenției, ce face obiectul prezentei lucrări.

Pe de o parte, găsim în dicționarele explicative o definiție clasică a memorialisticii: „1. s.f. gen de scriere literară care cuprinde memorii; (cu sens colectiv) totalitatea lucrărilor care conțin memorii”³, în timp ce, pe de altă parte, recente cercetări accentuează caracterul retrospectiv al celor relatate, luând în calcul situarea memorialisticii între literatură și istorie, deci „la graniță”: „gen de scriere literară care cuprinde memorii. Consemnarea *retrospectivă* (subl. n.) a unor împrejurări și evenimente cărora autorul le-a fost martor în cursul vieții sale. Este un gen aflat *la granița* (subl. n.) dintre literatura confesivă și istorie și prezintă un interes documentar, căruia i se *subsumează cel literar* (subl. n.) potrivit talentului autorului.”⁴, pe când teoreticienii din acest domeniu fac o trimitere clară la tipul comunicării și la posibilul receptor al textului: „...vom folosi termenul de memorialistică în sensul lui larg, ce se referă la un tip de comunicare directă, apropiată de confidența făcută posterității (memoriile), unui interlocutor (corespondența) sau de tipul solilocviului transmis (jurnalul intim).”⁵

Se poate trage concluzia că se conturează astfel un gen literar nou, pe lângă cele trei deja înregistrate de paradigma tradițională teoretică: epic, liric și dramatic (unele teorii și dicționare amintesc de o posibilă extindere a acestei clasificări, incluzând în categoria genului literar și pe cel oratoric, istoric, didactic, pastoral⁶), având în vedere că se poate lua în calcul și o definiție, stabilită cu ceva vreme în urmă: „Din diversitatea interpretărilor date conceptului *gen literar*, cea mai corespunzătoare pare a fi aceea prin

³ *Dicționar explicativ al limbii române*, Editura Univers enciclopedic, București, 1996, ediția a II-a, p. 619

⁴ Mihaela Marin, Carmen Nedelcu, *Dicționar de termeni literari*, Editura All Educational, București, 2007, pp. 241 - 242

⁵ Silviu Iosifescu, op. cit., p. 110

⁶ *Mic dicționar îndrumător în terminologia literară*, Coordonatori: C. Fierăscu, Gh. Ghiță, ediție revăzută și adăugită, Editura Ion Creangă, București, 1979, pp. 32 - 33

care genurile literare sunt socotite tipuri de organizare literară, structuri în sensul unor moduri de construcție literară.”⁷ Poate fi considerată memorialistica un gen literar unitar sau e doar un hibrid cu statut minor (apelând la mijloacele estetice clasice ale genului epic, pe care le împrumută și le adaptează necesităților sale de a reda istoria dintr-un punct de vedere subiectiv, personal) când vine vorba de teoria literară aferentă acestui concept?

De la împărțirea didacticistă a literaturii în trei genuri, epic, liric și dramatic, pornește și Ion Manolescu în abordarea conceptului memorialisticii, însă el subliniază că se poate opera, fără a greși, cu o altă clasificare, conformă cu „exigențele teoretice ale ultimelor decenii” pentru că trebuie avut în vedere „gradul de «ficționalitate» sau «literaritate» al textelor”⁸ și propune o reîmpărțire a literaturii în: *literatura de ficțiune*, cuprinzând poezia, proza scurtă, romanul și *literatura de întrebuințare* (termenii îi aparțin lui Ion Manolescu), cu scop informativ și persuasiv totodată: reclama, sloganul publicitar sau de propagandă. Ceea ce rămâne în afara acestei dualități este „o zonă incertă și laxă situată între cele două domenii”⁹, cu speciile aferente, pe care Ion Manolescu le consideră „hibride”: jurnalul, memoriile și scrisorile literare.

Atât Ion Manolescu, cât și Diana Vrăbie, cercetători contemporani, mai tineri, îl pomenesc pe Silviu Iosifescu, autorul sintagmei „literatura de frontieră”, care, la rândul său, împărțise literatura memorialistică în două categorii: pe de o parte, *literatura mărturisirilor*, cu specii ca memorii, amintiri, corespondență, jurnalul intim, confesiunile, pe de altă parte, *literatura de călătorie* cu jurnalul de bord și însemnările de călătorie, ultimele două specii făcând carieră în literatura română în secolul al XIX-lea.

Foarte mulți cercetători se raportează la „pactul autobiografic” al lui Phillipe Lejeune (*Pactul autobiografic*, 2000) atunci când vorbesc despre autenticitate și subiectivitate, despre biografic și memorialistic, noțiuni specifice genului confesiunilor. Definiția completă, revizuită, „ușor modificată”, așa cum însuși Lejeune mărturisea, e un reper atunci când vrem să înțelegem fenomenul literaturii memorialistice: „povestire retrospectivă în proză, pe care o persoană reală o face despre propria existență, atunci când pune accent pe viața sa individuală, îndeosebi pe istoria personalității sale”¹⁰, o condiție *sine qua non* a acestui gen literar fiind identitatea dintre autor, narator și personaj.

Evident că prin această cvasi-identitate, memorialistica detenției se încadrează perfect în genul memorialistic, eul gramatical al acțiunii coincide cu naratorul și autorul din perspectivă autodiegetică; însă ne rămâne să verificăm din prisma teoriei dacă aceasta s-ar putea încadra la modul clasic în categoria autobiografiei, numai că Lejeune

⁷ *Ibidem*

⁸ Ion Manolescu, *Literatura memorialistică*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 5

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Phillipe Lejeune, *Pactul autobiografic*, Editura Univers, București, 2000, p. 12

pune și patru condiții ce trebuie îndeplinite simultan ca să putem eticheta o scriere drept autobiografică, de aceea memoriile, înrudite cu autobiografia, încalcă în concepția lui Lejeune condiția a doua, cea a subiectului tratat care „trebuie să fie în *principal* (subl. aut.) viața individuală, geneza personalității”¹¹. Astfel că, urmărind firul teoriei lui Lejeune, autobiografia poate fi opusă memoriilor, în consecință, memorialistica detenției, redând doar o experiență ce intervine la un moment dat, punctual, în viața memorialistului, nu poate fi considerată în categoria autobiografiilor, deși păstrează perspectiva retrospectivă a povestirii ca și situația autorului care se identifică prin narator; se pare că experiența politică a închisorii este doar o situație particulară a memorialisticii, neputând avea statutul de geneză a personalității.

De la *pactul autobiografic* se revendică, într-o oarecare măsură, și teoria lui Eugen Simion despre „genurile biograficului” (*Genurile biograficului*, 2002) care face o distincție netă între memorii unde „prevalează pactul cu istoria”, pe când autobiografia este „pactul autorului cu sine”, chiar dacă avertismentul criticului este acela de a lua lucrurile „în chip relativ”¹²; putem conchide că cea care separă cumva lucrurile ca Moise în fața valurilor mării este tot istoria: memorialistul se vede pe sine în fața istoriei, interpretând faptele istorice, *recte*, politice, pe care le trăiește (le retrăiește, de fapt, prin scrierea sa), pe când autobiograful accentuează sinele, povestindu-l, iar istoria reprezintă de cele mai multe ori doar „rama acestor acte (evenimente) ale interiorității”, așa cum afirma Eugen Simion.

S-ar putea ridica acum o întrebare: există sinceritate în relatarea memorialistului? Sau mai bine spus: câtă dramă, atâta sinceritate? Se poate întrevădea gradul de obiectivitate/subiectivitate dincolo de dramatismul faptului trăit, viu? Eugen Simion tratează aspectul sincerității din două puncte de vedere: pe de o parte, cel în cauză, fiind un individ social, are prietenii, simpatii/antipatii și, spunem noi, e greu să se detașeze de ele, să se rupă total de momentul îmbrățișării unei ideologii, chiar dacă nu este un om politic, implicat activ într-un proces de propagandă, pe de altă parte, distanța, înregistrată concret, între *timpul trăirii* detenției și *timpul mărturisirii* (sintagmele îi aparțin lui Eugen Simion¹³), al scrisului efectiv, își pune amprenta: trec anii...

Lui Silvian Iosifescu, ideea că memorialistul se adresează posterității, scrierea memorialistică nefiind concomitentă cu faptele, îi dă posibilitatea să aibă încredere deplină în sinceritatea memoriilor înregistrate prin intermediul scrisului: „...adresa către posteritate îl face să se simtă în largul lui și îi permite totala sinceritate.”¹⁴ În viziunea noastră, sinceritatea operelor memorialistice ale detenției este asumată și asigurată,

¹¹ *Idem* 10, p. 13

¹² Eugen Simion, *Genurile biograficului*, Editura Univers enciclopedic, București, 2002, p. 12

¹³ Eugen Simion, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii...Jurnal parizian*, Editura Cartea Românească, București, 1977

¹⁴ Silvian Iosifescu, op. cit., p. 112